

В.І. МЕЛЬНИК

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

В.І. ЛИПСЬКИЙ – БОТАНІК, ГЕОГРАФ, МАНДРІВНИК

Стаття присвячена 140-річчю від дня народження В.І. Липського. Висвітлено наукові досягнення вченого у галузі флористики, систематики рослин та фізичної географії.

В історії ботанічної науки Володимиру Іполитовичу Липському належать особливе місце. Він був одним із небагатьох вчених-ботаніків, які гармонійно поєднують флористичні та систематичні дослідження з успішною діяльністю в галузі інтродукції рослин. На відміну від більшості українських ботаніків, котрі займалися вивченням переважно вітчизняної флори, він був неперевершеним знавцем флор Бессарабії, Кавказу та Середньої Азії. На його долю випало проводити наукові дослідження на територіях, де не ступала нога європейця. Тому він займався не лише ботанічними, а й комплексними географічними та етнографічними дослідженнями. В.І. Липський був із плеяди тих географів, яких Л.С. Берг називав класичними мандрівниками [3]. Унікальне поєднання в одній особі ботаніка, географа, мандрівника дало змогу В.І. Липському збагатити своїми працями як біологію, так і географію.

Займатися наукою Володимир Іполитович почав вже у студентські роки.

Навчаючись на фізико-математичному факультеті Київського університету (1881 – 1887), він на літніх канікулах вивчав флору околиць Житомира та Володимира-Волинського. Зібрані Липським матеріали були використані його вчителем І.Ф. Шмальгаузенем при написанні відомої праці "Флора юго-западної Росії" [31]. У 1885 р. разом з ним Володимир здійснює ботанічну подорож на Поділля. По закінченні навчання В.І. Липський залишається працювати в університеті на посаді консерватора ботанічного кабінету та асистента кафедри ботаніки. З цього часу розпочинається його активна дослідницька робота. В 1887 році він вступає до Київського товариства природознавців. На кошти товариства він здійснює поїздки у Бессарабію та дельту Дунаю, на Кавказ та в Закаспійську область Середньої Азії. За матеріалами цих досліджень у "Записках Киевского общества естествоиспытателей" були опубліковані перші наукові праці молодого дослідника [4 – 7]. З цього часу у В.І. Липського на все життя сформувався глибокий інтерес до флори Бессарабії, Кавказу та Середньої

Азії. Він був неперевершеним знавцем флор цих регіонів.

У 1890 р. В.І. Липський став членом Російського географічного товариства. Того ж року він здійснює свою першу зарубіжну поїздку до країн Південної Європи для ознайомлення з досвідом роботи ботанічних садів та природничих музеїв Туреччини, Греції та Італії. З цього часу в нього з'являється науковий інтерес до будівництва ботанічних садів та організації гербарної справи. В 1891 р. Липський відвідує Грецію, Італію, Австрію, в 1893 р. — проводить флористичні дослідження в Персії та на Кавказі. Того ж року він бере участь у роботі ІХ з'їзду російських природознавців і лікарів у Москві. На той час молодий 30-річний ботанік був вже добре відомим у Росії. Перебуваючи у Москві, В.І. Липський одержує запрошення від директора Санкт-Петербурзького ботанічного саду А.Ф. Баталіна обійняти посаду хранителя гербарію. Він погоджується і на початку 1894 р. переїздить до Санкт-Петербурга. У ботанічному саду В.І. Липський пропрацював до 1917 р., пройшовши шлях від консерватора гербарію до головного ботаніка саду. Саме тут на повну силу розкрився його талант ботаніка-систематика та флориста.

Виконуючи функції консерватора гербарію, В.І. Липський опікувався збереженням та описом архівних зразків рослин, які лишилися нерозібраними в гербарії. У двох випусках книги "Гербарий Санкт-Петербурзького ботанічного саду" [8, 9, 24] він оцінює роль кожного колектора, чий вклад збагатив один із найбільших гербаріїв світу. Вважаючи гербарій національним скарбом, В.І. Липський пише, що в науковій роботі можливо скоріше обійтися без бібліотеки, аніж без гербарію.

В.І. Липський склав алфавітний покажчик і опис усіх колекцій, зібраних упродовж 1823—1898 рр. Ці матеріали ввійшли до книги "Исторический очерк С.-Петербурзького ботанічного саду за его 25-летие (с 1873 по 1898 г.)" [9]. Він описав також колекцію живих рослин і склав путівники по Санкт-Петербурзькому ботанічному саду [25, 27].

У своїх працях "Исторический очерк С.-Петербурзького ботанічного саду", "Биографии и литературная деятельность ботаников и лиц, соприкасавшихся с ботаническим садом", "Литературно-издательская деятельность Санкт-Петербурзького ботанічного саду" [23, 24, 26] В.І. Липський подає широку історичну панораму розвитку ботанічного саду і об'єктивно оцінює вклад кожного вченого. Розгляду історії саду передують розділи, присвячені розвитку ботаніки в Росії. Історично-наукові праці В.І. Липського є першими і одним з найдетальніших праць з історії російської ботаніки.

Роки роботи В.І. Липського в Санкт-Петербурзькому ботанічному саду — це роки інтенсивних експедиційних досліджень. У 1896 р. він проводить дослідження на Гіссарському хребті в Середній Азії, наступного року досліджує хребет Петра Великого. В 1899 р. В.І. Липський вивчає флору Паміро-Алаю. В 1901 р. він подорожує Сибіром та північною Маньчжурією до узбережжя Тихого океану. В 1903 р. — подорож на Тянь-Шань, експедиція на Джунгарський Алатау, 1911 р. — польові дослідження на території Ферганської та Самаркандської областей, 1912 р. — дослідження гір Копетдагу. В 1916 р. В.І. Липський досліджує флору Сирдар'їнської, Самаркандської та Ферганської областей, а в наступному році — флору Чорноморського узбережжя Кавказу [2].

У петербурзький період своєї діяльності вчений здійснює численні закордонні ботанічні подорожі. У 1900 р. він відвідує ботанічні сади Німеччини, Австрії, Англії, Бельгії, у 1902 р. — Угорщини, Італії, Тунісу, Алжиру, Південної Франції. В 1905 р. В.І. Липський подорожує по ботанічних садах Італії, Іспанії, Португалії, в 1907 р. — відвідує Нью-Йоркський ботанічний сад, в 1908 р. — здійснює подорож на Цейлон. У 1910 р. він бере участь у роботі сільськогосподарської виставки в Буенос-Айресі та в конгресі латиноамериканців. Завдяки цьому він зміг ознайомитися з ботанічними садами Бразилії, Аргентини, Уругваю. В 1913 р. В.І. Липський знайомиться з ботанічними садами Японії та Кореї, в 1915 р. — їде у відрядження для роботи в ботанічних садах Італії та Франції [2].

У 1917 р. В.І. Липський переїздить з Петербурга в Україну. В грудні 1918 р. його обирають директором ботанічного саду УАН. З 1920 р. він — член правління УАН, з 1921 — віце-президент. З 1922 по 1928 рр. В.І. Липський — президент Всеукраїнської Академії наук. У 1928 р. вченого було обрано членом-кореспондентом Російської Академії наук і того ж року призначено директором Одеського ботанічного саду. З 1933 р. і до смерті 24 лютого 1937 р. В.І. Липський був науковим консультантом цієї установи.

Після переїзду вченого із Санкт-Петербурга в Україну, його наукова діяльність стала менш інтенсивною. У 1921 р. він працював в експедиції з вивчення торфовищ Київської та Житомирської областей, 1923 р. — вивчав філофорові водорості Чорного моря, рослинність Криму та Кавказу. В останні роки свого життя він здійснив дві поїздки до Середньої Азії [1, 2].

У монографіях про В.І. Липського [1, 2] у списку публікацій вченого наведено 85 праць. Список невеликий за кількістю, за обсягом деякі праці мають понад 500 і навіть 1000 сторінок. У його працях сухі наукові виклади чергуються з оригінальними високохудожніми описами природи і життя людей. Тому деякі з них становлять не лише наукову, а й художню цінність.

Особливе місце в науковій спадщині вченого посідають праці, присвячені флорам Бессарабії, Кавказу та Середньої Азії. "Уже после первой экспедиции я вынес убеждение, что флора Бессарабии отличается от флоры других юго-западных губерний и что, во всяком случае для ботаника, Бессарабия — это terra grata", — пише В.І. Липський в одній із своїх ранніх праць [4]. Наступні експедиції до Бессарабії дали змогу вченому зібрати матеріал для нових публікацій [5, 7]. У них подано фізико-географічну характеристику Бессарабії, описано її рослинність, наведено конспект флори. Автор виявив на цій території 1200 видів вищих судинних рослин, описав новий вид *Valeriana bessarabica*. У подальшому В.І. Липський впродовж багатьох років не займався флорою Бессарабії. Лише наприкінці життя, працюючи в одеському ботанічному саду, В.І. Липський написав монографію "Флора Молдавии", яка, на жаль, лишилась не виданою.

Починаючи з 1889 р. вчений систематично вивчав флору Кавказу, охопивши своїми дослідженнями Північний Кавказ, Закавказзя та прилеглі райони Ірану. Його перу належать 15 публікацій, присвячених флорі Кавказу. Вже в першій з них [6] він заперечує думку про кращу вивченість флори Кавказу порівняно з європейською частиною Росії. В.І. Липський пише про необхідність

видання "Флори Кавказу" і успішно здійснює цей задум, опублікувавши в 1899 р. капітальну працю "Флора Кавказа. Свод сведений о флоре Кавказа за двухсотлетний период его исследования, начиная от Турнефора и кончая XIX веком" [11]. У цій праці Липський аналізує 449 джерел, опублікованих восьмома мовами та 17 рукописів, наводить детальну історію ботанічних досліджень Кавказу, подає відомості про 143 гербарні колекції, їхній стан. В.І. Липський складає перший конспект флори Кавказу, в якому наводить 4430 видів, 650 з яких – ендеміки. Вчений вперше розробляє ботаніко-географічне районування Кавказу і вказує на генетичний зв'язок між флорами Криму та Кавказу, а також на наявність так званого "таманського мосту", по якому кавказькі види мігрували на Кримський півострів. В.І. Липський описав 40 нових для науки видів флори Кавказу, в тому числі *Fagus orientalis* та рідкісний реліктовий вид – ендемік флори Кавказу *Dioscorea caucasica*.

Більшу частину свого життя В.І. Липський присвятив вивченню Середньої Азії. "Есть страны, обладающие удивительно притягательной силой, несмотря на то, что наружная их сторона не всегда показная. К числу таких стран относится Средняя Азия. Много в этой стране чрезвычайно интересного и заманчивого для всякого ученого и в частности для натуралиста здесь широкое поле деятельности; здесь есть еще множество углов, совершенно не исследованных, где не ступала нога человека", – писав В.І. Липський [15]. Подорожуючи Гіссарським хребтом у 1896 р. вчений вивчає не лише рослинний світ, а й природу загалом, життя і побут населення. Він вперше виявив тут велику кількість льодовиків і, таким чином, зробив

справжнє географічне відкриття. В експедиції були зібрані не лише велика кількість рослин для гербарію – 10 тисяч, а й колекції гірських порід – 252 зразки та тварин – кілька тисяч зразків. За комплексні географічні дослідження Гіссарського хребта В.І. Липський був удостоєний медалі ім. М.М. Пржевальського. В наступні роки він продовжив комплексні географічні дослідження гірської Середньої Азії. Маршрути експедицій пролягли через Дарвазський, Мозарський хребти та хребет Петра Великого. Результати досліджень викладені в його тритомній монографії "Горная Бухара" [15], яка є чудовим зразком комплексних фізико-географічних досліджень.

Результати флористичних досліджень В.І. Липського висвітлені у більш як двадцяти наукових публікаціях. Найважливішими серед них є "Материалы для флоры Средней Азии" [12, 18, 21], яку видатний ботанік В.Л. Комаров назвав взірцем систематичного аналізу, та "Флора Средней Азии" [16]. В останній праці В.І. Липський подає огляд літератури, інформацію щодо колекцій рослин та колекціонерів, наводить детальну біографію одного із найвидатніших дослідників природи Середньої Азії Г.С. Кареліна.

Працюючи у Середній Азії, В.І. Липський відкрив та описав не лише нові види рослин, а й цілі роди – *Galagania*, *Korshinskia*, *Koslovia*, *Ladyginia*. На особливу увагу заслуговує описаний ним рідкісний зникаючий реліктовий вид – ендемік Гіссарського хребта *Dionisia hissarica*.

Загалом В.І. Липський описав чотири нові роди та 165 нових видів рослин. Обставини його життя та наукової діяльності були надзвичайно сприятливими для реалізації його величезного

наукового потенціалу. Через його руки пройшли тисячі зразків живих рослин та гербарних екземплярів. У своїй книзі "Исторический очерк Санкт-Петербургского ботанического сада" [24] він пише, що 1895 р. до цього саду ним було завезено 3000 зразків рослин флори Кавказу, в 1897–1899 на Кавказі ним було зібрано 2 тис. видів та 12–15 тис. зразків рослин. У ті ж роки він зібрав 12 тис. зразків видів флори Середньої Азії. В 1901 р. він завіз 1200 зразків видів флори Сибіру та Маньчжурії, в 1902 р. – зібрав гербарій 150 видів флори Північної Африки, в 1903 р. – 1 тис. видів, 3–4 тис. зразків флори Тянь-Шаню. Наступного року він збагатив гербарій Санкт-Петербурзького ботанічного саду 550 зразками 150 видів рослин флори Приаралля, в 1907 р. – 150 екземплярами флори Північної Америки. Результатом ботанічної поїздки на Цейлон в 1908 р. став гербарій із 647 зразків, колекція плодів та насіння 154 видів, колекція плодів та насіння 81 виду в спирті та у формаліні [22]. В 1909 р. вчений зібрав гербарій флори Джунгарського Алатау – 11 тис. видів. У 1910 р. він привіз колекцію живих рослин флори Південної Америки. У 1911 р. – зібрав гербарій із 4 тис. зразків флори Ферганської та Самаркандської областей, а в наступному році – 16 тис. зразків рослин Закаспійської області.

Оригінальним напрямом наукової діяльності вченого було вивчення колекцій живих рослин та гербаріїв ботанічних садів світу. Він залишив детальні описи ботанічних садів Європи, Африки, Північної Америки, Цейлону [13, 17, 19, 22, 28], які до цього часу є джерелом унікальної ботанічної інформації. Цикл його праць про ботанічні са-

ди завершує стаття "Ботанічний сад Української Академії Наук і його завдання" [29]. Ідеї вченого були використані при створенні Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Свідченням високих наукових заслуг В.І. Липського є названі на його честь два роди – *Lipskya* і *Lipskyella* та 55 видів рослин. Зважаючи на велике значення наукових праць вченого варто було б перевидати найважливіші з них.

1. *Добринова Т.М., Кушнір О.Г.* Владимир Ипполитович Липский. 1863–1937. Библиографический указатель. – Одесса, 1981. – 45 с.

2. *Доброчаева Д.Н., Мокрицкий Г.П.* Владимир Ипполитович Липский. – К.: Наук. думка, 1991. – 216 с.

3. *Есаков В.А.* География в России в XIX–начале XX века. – М.: Наука, 1978. – 308 с.

4. *Липский В.И.* Отчет о ботанической экскурсии, произведенной летом 1887 г. в Бессарабии // Протоколы собрания Киев. об-ва естествоисп. – 1887. – 9. – С. LXV–LXVII.

5. *Липский В.И.* Исследования о флоре Бессарабии // Записки Киев. об-ва естествоисп. – 1887. – 9, в. 2. – С. 225–391.

6. *Липский В.И.* Исследование Северного Кавказа // Там же. – 1891. – 11, в. 2. – С. 23–61.

7. *Липский В.И.* Новые данные для флоры Бессарабии // Там же. – 1894. – 13, в. 1, 2. – С. 423–444.

8. *Липский В.И.* Гербарий Императорского С.-Петербургского ботанического сада к концу его 75-летнего существования (с 1823–1898 г.) – СПб. – 128 с.

9. *Липский В.И.* Гербарий // Исторический очерк С.-Петербургского ботанического сада за последнее его 25-летие (с 1873 по 1898 г.) – СПб, 1899. – С. 36–56.

10. Липский В.И. Алфавитный указатель всех коллекций, поступивших в гербарий ботанического сада (1823–1898) // Там же. – С. 57–160.

11. Липский В.И. Флора Кавказа. Свод сведений о флоре Кавказа за двухсотлетний период его исследования, начиная от Турнефора и кончая XIX в. // Тр. Тифлис. ботан. сада. – 1899. – В. 4. – С. 1–585.

12. Липский В.И. Материалы для флоры Средней Азии // Acta Horti Petropolitani. – 1900. – 18. – 146 с.

13. Липский В.И. Главнейшие гербарии и ботанические учреждения Западной Европы. Отчет о заграничной командировке 1900 г. // Приложение к 18 т. Тр. С.-Петербург. ботан. сада. – СПб. – 123 с.

14. Липский В.И. Флора Кавказа (Дополнение 1). // Труды Тифлис. ботан. сада. – 1902. – В. 1. – 100 с.

15. Липский В.И. Горная Бухара. Результаты трехлетних путешествий в Среднюю Азию в 1896, 1897 и 1899 годах. Ч. I. Гиссарская экспедиция 1896 г. – СПб, 1902. – 318 с.; Ч. II. Хребет Петра Великого, Алтай, 1897 г. – СПб, 1902. – 320 с.; Ч. III. Хребет Гиссарский и Восточная Бухара: хребет Дарвазский, Мозарский и Петра Великого, 1899 г. – СПб, 1905. – 755 с.

16. Липский В.И. Флора Средней Азии, т.е. Русского Туркестана и ханств Бухары и Хивы. Ч. I. Литература по флоре Средней Азии // Тр. Тифлис. ботан. сада. – 1902. – В. 7, кн. 1. – С. 1–245; Ч. II. История ботанического исследования Средней Азии // Там же. – 1903. – В. 7, кн. 2. – С. 249–337; Ч. III. Ботанические коллекции // Там же. – 1903. – В. 7, кн. 3. – С. 341–841.

17. Липский В.И. Ботанические учреждения и сады в Южной Европе и Северной Африке // Тр. Тифлис. ботан. сада. – 1903. – В. 7, кн. 3. – 128 с.

18. Липский В.И. Материалы для флоры Средней Азии // Тр. С.-Петербург. ботан. сада. – 1904. – 23, в. 1. – 247 с.

19. Липский В.И. Ботанические сады Мадрида, Лиссабона и Кью // Приложение к 24 тому Тр. С.-Петербург. ботан. сада. – СПб, 1906. – 267 с.

20. Липский В.И. Гербарий С.-Петербургского ботанического сада (1823–1908) – Юрьев, 1908. – 328 с.

21. Липский В.И. Материалы для флоры Средней Азии // Труды С.-Петербург. ботан. сада. – 1910. – 26, в. 2. – С. 115–616.

22. Липский В.И. Цейлон и его ботанические сады. – СПб, 1911. – 282 с.

23. Липский В.И. Биографии и литературная деятельность ботаников и лиц, соприкасающихся с ботаническим садом // С.-Петербургский ботанический сад за 200 лет его существования (1713–1913) – СПб, 1913. – Ч. 3. – 378 с.

24. Липский В.И. Исторический очерк С.-Петербургского ботанического сада (1713–1913) // Там же. – Ч. 1. – 378 с.

25. Липский В.И. Коллекция живых растений // Там же. – С. 379–408.

26. Липский В.И. Литературно-издательская деятельность С.-Петербургского ботанического сада // Там же. – Ч. 3. – С. 561–582.

27. Липский В.И. Краткий путеводитель по Ботаническому саду Петра Великого. – СПб, 1913. – 96 с.

28. Липский В.И. Северная Америка и ее ботанические сады. Ч. I. Нью-Йоркский ботанический сад. – Петроград, 1915. – 180 с.

29. Липський В.І. Ботанічний сад Української Академії Наук і його завдання // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. – Київ, 1927. – С. 1–53.

30. Федченко Б.О. В.І. Липський і його робота в С.-Петербурзькому ботанічному саду // Журн. Інституту ботаніки АН УРСР. – 1937, № 13/14. – С. 11–14.

31. Шмальгаузен И.Ф. Флора юго-западной России. – Киев, 1886. – 831 с.

**В.И. ЛИПСКИЙ – БОТАНИК,
ГЕОГРАФ, ПУТЕШЕСТВЕННИК**

В.И. Мельник

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

Статья посвящена 140-летию со дня рожде-
ния В.И. Липского. Освещены научные дос-
тижения ученого в области флористики, си-
тематики растений и физической географии.

**V.I. LIPSKY AS BOTANIST,
GEOGRAPHER, TRAVELLER**

V.I. Melnik

M.M. Grishko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

The paper is devoted to the 140-th anniversary
of birth V.I. Lipsky. Scientific achievements of
Lipsky in floristics, systematization of plants
and physical geography are elucidated.